

10. LA PROBLEMÀTICA DE LA INFÀNCIA DESVALGUDA. PROJECTE DE REINSERCIÓ I ESCOLARITZACIÓ

Montserrat Alay

10.1. REFLEXIONS PRÈVIES

La primera infància de la Bruna Sixta Silvèria,⁵²⁸ vinguda al món un dia de novembre de 1900, va transcórrer a cavall de la Casa Provincial de Maternitat i Expòsits de Barcelona (CME) —on va ser abandonada al poc de néixer— i dels indrets on se l'endugueren les dides que s'encarregaren d'ella temporalment. Després de dos anys a Guimerà, a l'Urgell, i de quatre a la mateixa ciutat de Barcelona, va ser retornada a la institució. No va tenir la sort de les 136 nenes que, ingressades el mateix any que ella, varen acabar sent afillades per les dides que les havien criat o retornades als pares que les reclamaven. Amb tot, havia de considerar-se afortunada, ja que més de la meitat de les 289 expòsites que hi van entrar aquell any —això és 146— moriren, la majoria abans de complir els dos anys.⁵²⁹

Dels set als catorze anys la seva vida es va desenvolupar intramurs, completant la seva instrucció a l'escola de la CME, cosint i fent altres feines *pròpies del seu sexe* a benefici de l'establiment. Després d'un darrer intent frustrat d'afillament —una dida de Sant Andreu de Palomar la va tenir a casa seva durant dos

528. ARXIU HISTÒRIC DE LA DIPUTACIÓ DE BARCELONA (AHDB), CME, *Llibres de matricules, any 1900*, fitxa núm. 551. Hem canviat els noms reals per tal de respectar el dret a la intimitat de les famílies de les persones a qui ens referim en aquest treball. Cal explicar que si la persona que abandonava una criatura en la Casa de Maternitat i Expòsits no deixava constància d'uns noms determinats, les monges encarregades de la recepció i inscripció del nadó li n'adjudicaven tres de pila i un cognom d'entre els comuns del país.

529. Vegeu M. ALAY SUÁREZ, *La infància abandonada a la Barcelona ciutat de la segona meitat del s. XIX (L'educació d'expòsits a la Casa Provincial de Maternitat i Expòsits de Barcelona: 1853-1903)*, Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1999 (tesis doctorals microfityxades; 3906). En aquest treball es fa el seguiment dels 668 expòsits que ingressaren en la CME l'any 1900 i més específicament de la noia i dels divuit nois que, a l'edat reglamentària, van haver de ser traslladats a la Casa de Caritat de Barcelona.

mesos—, va retornar a la CME i va ser finalment traslladada a la Casa de Caritat, lloc on els expòsits com ella quedaven diluïts en una població més heterogènia pel que fa a les edats i agermanada per l'estigma comú de l'exclusió social.⁵³⁰

En aquesta nova institució, la rutina i un ritme pausat d'activitats, entre les quals destacava l'ensinistrament en les tasques domèstiques, s'endurien la major part del seu temps. Tanmateix, el creixement del sector terciari possibilitaria que la noia accedís a una col·locació diferent a la tradicional com a minyona del servei domèstic.⁵³¹ Així, amb dinou anys es va poder emancipar de la Casa Provincial de Caritat de Barcelona (CC) en aconseguir una feina com a dependenta de comerç.

Pel que sabem, però, la història no acaba aquí. Imaginem que de poc li devia servir el seu treball —sola i dona en un medi urbà esquerp, sense una xarxa familiar per socórrer-la, sense el suport d'un marit—, ja que el mateix any demanà el seu reingrés en la Casa de Caritat. Readmesa com a *distingida* i pagant-se la manutenció, va romandre-hi fins als vint anys, edat a la qual va sortir per casar-se.

A partir d'aquí la història de la Bruna es dilueix entre la de la gran massa de dones i homes de les classes populars. En perdre-li la pista també perdem l'oportunitat de valorar el profit personal que havia pogut obtenir de la seva estada en les institucions benèfiques. En el millor dels casos, les dides que va tenir de petita s'haurien encarregat de portar-la a escola, de retorn a la CME hauria completat la seva instrucció elemental i s'hauria format prou bé en l'ofici del fil i de l'agulla, bagatge amb el qual podia satisfer amb escreix les exigències del matrimoni. Amb la moralitat intacta, ja que durant la seva estada en les institucions s'hauria mantingut allunyada dels perills que assetjaven la resta de les noies pobres, els braços de la sagrada institució del matrimoni —probablement amb un

530. L'origen de la Casa de Caritat cal anar a cercar-lo l'any 1802. Aquesta institució admetia avis sense recursos, infants a partir de cinc anys, orfes o amb pares que no els podien mantenir, cecs, esguerrats o incapacitats per al treball i gent en general sense recursos. El 1853 la CC va quedar sota l'administració i la direcció de la Junta Provincial de Beneficència, situació que es va mantenir fins al 1869, en què va passar a fer-se'n càrrec la Diputació. El mateix procés va seguir la CME barcelonina des de la seva fundació el 1853 fins al 1913, any en què es van unificar les juntes de govern d'ambdues institucions, que seguiren depenent de la Diputació fins al 1920, quan la Mancomunitat va agafar el relleu.

531. Vegeu M. ALAY SUÁREZ, *Aprenents i minyones: La infància abandonada a la Barcelona del vuit-cents*, Barcelona, Centre d'Estudis Ignasi Iglésias, 2003, col·l. «llibres de Finestrelles», núm. 1. En aquest estudi es mostra com les noies de la Casa de Caritat eren formades per a convertir-se en minyones del servei domèstic. Les col·locacions que els trobava la CC moltes vegades no satisfien prou les noies o els senyors, amb la qual cosa aquelles retornaven a la institució una vegada i una altra, i provaven sort fins a trobar una casa definitiva i aconseguir així l'emancipació de la institució benèfica.

home de condició humil— haurien posat punt i final a una vida de confinament, tot dibuixant, en tancar-se, el cèrcol que perpetuava la pobresa.

La història de la Bruna ens mostra com, durant les dues primeres dècades del segle XX, es varen mantenir les mateixes estratègies de tractament de la marginació vigents des de la segona meitat del vuit-cents: confinament en macroinstitucions benèfiques, col·locació dels infants amb dides externes i promoció dels afillaments com a alternativa preferent per tal de salvar els expòsits de la mort i procurar-los un ambient familiar normalitzat. Dins de les institucions, les estratègies d'inserció passaven per l'educació i l'ensinistrament laboral, en el cas de les noies com a minyones del servei domèstic i en el dels nois col·locant-los en els tallers de la pròpia casa, de la ciutat o dels pobles de la província. La família amb la qual la noia entrava a servir o la relació de l'aprenent amb l'amo que li ensenyava l'ofici havien d'oferir, en aquest sentit, el coixí emocional que la família pròpia, per inexistent, no podia proporcionar.

Però la història d'aquesta noia també ens serveix de fil conductor per a copsar l'evolució de la sensibilitat social envers la infància desvalguda i per a comprovar com aquesta sensibilitat, que condicionava el pas per les institucions dels més desvalguts, i que es materialitzava en determinades actuacions pedagògiques i de política social, evolucionava en paral·lel als avenços de la medicina, de la higiene i de les conjuntures socials i econòmiques, en constant canvi.

Si la Bruna hagués entrat a la CME el 1860, les possibilitats de morir haurien augmentat gairebé fins al 68,2 %, i hauria tingut només el 25 % de probabilitats de ser afillada. I si hagués estat traslladada a la CC aquell any, ho hauria fet acompanyada de vint-i-tres nenes més. Les possibilitats de contraure matrimoni haurien estat pràcticament nul·les. Vint anys més tard, el 1880, tot i que ho hauria tingut igual de difícil per trobar marit, hauria tingut més probabilitats de trobar qui l'afillés (31,7 %) i més probabilitats de salvar-se de la mort (la mortalitat va ser del 63 %). En ambdós moments històrics hauria acabat com a minyona del servei domèstic, ocupació que l'hauria fet sortir, abans de la col·locació definitiva, unes quantes vegades de la CC per a treballar de serventa en cases de persones benestants.

Seguim ara els itineraris de dos nens.⁵³² L'Agàpit Vidal Simó va entrar a la CME el mateix any que la Bruna i el mateix també que altres 322 nens, la major part d'ells acabats de néixer. Durant gairebé onze anys no va trepitjar la institució, ja que als dos mesos de l'ingrés va ser lliurat a una dida de Vinaròs. Aquesta família, traslladada després a Barcelona, va tornar el nen, ja preadolescent, a la institució, des d'on va passar a la CC. No tenim constància del destí de l'Agàpit fins als setze anys, però en aquesta edat ens consta que va sortir com a

532. AHDB, CME, *Llibres de matrícules, any 1900*, fitxes núm. 287 i 412.

aprenent de semoler, que en un mes va tenir temps per evadir-se de casa de l'amo i de ser retornat a la CC per mal comportament, que una col·locació posterior com a aprenent de manyà tampoc no va funcionar i que mig any després va provar sort com a forner. Tal vegada l'Agàpit va reeixir en aquest darrer ofici, ja que la pista es perd quan el noi compleix els vint-i-cinc anys i obté, per tant, la *licència absoluta* per majoria d'edat.

Les vides de l'Agàpit i el Rossend Lluís Onofre van coincidir en el temps: tots dos ingressaren en la CME a principis del nou-cents i, si més no, durant cinc anys van trepitjar el terra del mateix pati de la Casa de Caritat.⁵³³ En Rossend, però, va romandre dels cinc als deu anys en la CME, edat a la qual va ser traslladat a la CC, on va rebre la seva educació fins als divuit anys. A aquesta edat va entrar com a aprenent de farmacèutic. Poc el devia satisfer aquesta activitat, ja que al cap de quatre mesos va ser retornat a la institució per incompliment. Quatre mesos més tard ingressava en les Escoles Pies i obtenia així la llicència absoluta de l'establiment benèfic.

Deixant de banda la xacra de la mortalitat —dels 323 nens ingressats el 1900 en la CME van acabar perint 173—, que va afectar per igual els dos sexes,⁵³⁴ ens ha de cridar l'atenció la menor subjecció que s'exercia sobre els nens, ja que malgrat que fugien una vegada i una altra de les col·locacions que els trobaven els responsables de la CC, sempre trobaven les portes de la institució obertes i al final se'ls trobava una sortida diferent. La història del Rossend també ens demostra que, tot i que poc freqüent, era possible que els expòsits continuessin els estudis en igualtat de condicions que els fills de les classes mitjanes o benestants, en les múltiples escoles religioses de la xarxa educativa barcelonina que oferien places gratuïtes als infants sense recursos.

10.2. EL PROBLEMA DE LA INFÀNCIA ABANDONADA EN LA BARCELONA DE PRINCIPIS DEL SEGLE XX⁵³⁵

Situem-nos ara en les circumstàncies personals, socials i econòmiques que van empènyer els progenitors d'aquests infants a separar-se'n, tot abandonant-

533. El que ja no tenim tan clar és que sortissin al pati a les mateixes hores, ja que la secció d'estudiants, a la qual devia pertànyer el Rossend, era una secció expressament diferenciada de les altres pel que fa a les classes, les hores d'estudi i els esbarjos. Aïllant els estudiants de la resta dels asilats s'evitava la seva contaminació.

534. M. ALAY SUÁREZ, *La infància abandonada...*, p. 193.

535. En les pàgines que segueixen ens centrarem en el cas de la Casa Provincial de Maternitat i Expòsits i de la Casa de Caritat de Barcelona, les quals van ser, en l'època que tractem, les ins-

los en la CME. Recordem que 609 criatures més entraren aquell any (1900) a través de l'oficina de recepció o a través del torn, és a dir, d'una manera absolutament anònima.

D'entrada, la pobresa dels progenitors, o la *relliscada* d'una dona soltera, obligada per les circumstàncies a pujar una criatura tota sola, ens ajudarien a dibuixar una combinació de variables força freqüent. Una noia de pagès que desembarca a l'estació de tren de la gran urbs amb una maleta a la mà i que, instal·lada de manera precària, troba col·locació en una casa benestant, on és seduída per l'amo;⁵³⁶ la prostituta que es desempallega de l'infant com a única alternativa possible de subsistència per a ambdós;⁵³⁷ els pares que abandonen la seva criatura legítima per motiu de pobresa extrema amb l'esperança de recuperar-la més endavant; la mare, sola o no, que, obligada a treballar dotze hores diàries, no té amb qui deixar la criatura; el nadó procedent d'una unió *pecaminosa* entre un home i una dona sense cap altre problema que la hipocresia social; històries amb el denominador comú de la misèria econòmica —la qual afectava noves realitats, com la proletària i l'allau d'immigrants que va rebre Barcelona a principis del

titucions acollidores d'infants abandonats més importants de Catalunya, no només pel nombre d'asilats, sinó també perquè, arran dels moviments migratoris i pel fet que algunes joves de pagès abandonaven els seus nadons a la capital, aquests procedien de tot el país.

Malgrat que les altres tres diputacions provincials disposaven dels respectius aparells assistencials, la incidència de la Casa de Maternitat i Expòsits de Barcelona sobre el conjunt del territori català —i fins més enllà—, la podem copsar, per exemple, per la gran dispersió de les dides que criaven expòsits procedents de la institució barcelonina. Vegeu M. ALAY SUÁREZ, «Alletament mercenari: Un exemple de la incidència urbana sobre el medi rural durant la segona meitat del segle XIX», a E. VICEDO RIUS (coord.), *Control social i quotidianitat: Terceres Jornades sobre Sistemes Agraris, Organització Social i Poder Local als Països Catalans*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 2002, p. 429-444.

536. Els responsables de l'Ajuntament manifestaven oficialment la certesa de la correlació immigració-pobresa-il·legitimitat-abandonament de criatures. Resulta fins i tot xocant el fet que, no únicament opinaven que la major part dels expòsits enregistrats a Barcelona —el 4,16 % dels naixements— procedien d'altres pobles i havien estat inscrits en la capital pel fet d'existir-hi la Casa de Maternitat i Expòsits, sinó que fins i tot s'atrevien a dir que: «estamos seguros que la inmensa mayoría de los padres de estos desgraciados no son catalanes, porque aquí las uniones ilegítimas o concubinatos son muy raros, signo evidente e indiscutible de la moralidad de nuestro pueblo». Cal, òbviament, prendre amb reserva aquesta interpretació, conscients, com som, de la lògica i comprensible actitud d'amagar fenòmens col·lectius moralment reprovables (*Anuario estadístico de la ciudad de Barcelona (1902)* [AECB], Barcelona, Ajuntament de Barcelona, Negociat d'Estadística, 1903, p. 174).

537. No és casual que els redactors de l'AECB de 1902 constataessin que els jutjats de la Ciutat Comtal que havien enregistrat més naixements il·legítims havien estat Llotja (5,24 %) i Hospital (3,49 %). El jutjat de Llotja, al qual pertanyia el districte de Drassanes, era «precisamente [...] donde hay más uniones ilegítimas», mentre que el cas del jutjat de l'Hospital les dones d'altres districtes «van a librar en el Hospital de Santa Cruz» (*Anuario estadístico de la ciudad de Barcelona (1902)*, 1903, p. 173).

XX— i el rebuig de la il·legitimitat. Si per separat aquestes variables ja eren prou perniciosos, la seva combinació atemptava seriosament contra el vincle maternal.

La lectura de l'*Anuario estadístico de la ciudad de Barcelona* de l'any 1902 ens serveix per a copsar de quina manera la pobresa es rabejava amb els més dèbils socialment, generant situacions sens dubte insostenibles:

En esta capital, [...], existen las casas de viviendas en que habitan las clases pobres, en medio de repugnantes inmundicias y en nidos de gérmenes infecciosos que encuentran un medio excelente para la propagación, en la persona mal alimentada y peor aseada de hombres, mujeres y niños que se apiñan en aquellos cuartos de estrechísimas proporciones...⁵³⁸

Aquests estigmes es devien fer especialment insuportables per a les dones de les classes populars. Elles van protagonitzar el pauperisme urbà que va comportar la industrialització i experimentaren en carn pròpia la desesperació de necessitar un treball que es convertiria, allora, en una font inesgotable de problemes.

10.3. EL TREBALL FEMENÍ COM A QÜESTIÓ SOCIAL

Discriminades en el treball, insuficientment instruïdes, dependents del pare o del marit i sovint amb càrregues familiars, les dones ho varen tenir molt difícil en un context en què el treball femení suposava una necessitat i allora un problema. Aquesta paradoxa esdevé especialment perversa en el cas de les mares obligades a treballar per mantenir llurs fills i que havien de deixar-los desemparats durant les llargues jornades laborals. D'altra banda, el treball a les fàbriques o a les cases on entraven a servir exposava les noies a situacions que avui dia definiríem com a *mobbing* i assetjament sexual amb tanta freqüència que, fins i tot, alguns, els qui abusaven, ho devien considerar com la conseqüència lògica o l'impost amb què la dona pagava la gosadia de treballar fora de casa. En aquests casos la dona mai no era víctima, sinó culpable de la indignitat en què havia caigut.

Descobrim, a continuació, on treballava la dona al començament del nou-cents. L'any 1900, a la província de Barcelona, trobem la meitat de les dones que formaven part de la població activa treballant a la indústria, una cinquena part al camp i un percentatge similar exercint com a minyones del servei domèstic.

538. *Anuario estadístico de la ciudad de Barcelona*, 1902, p. 92.

El percentatge de les ocupades en el comerç no arribava al 5 %, mentre que les professions liberals eren exercides per menys d'un minso 2 %.⁵³⁹ Els tres primers grups podien convertir-se en assortidors en potència dels abandonaments, ja que representaven tres situacions de risc que ja hem esmentat més amunt: la impossibilitat de compatibilitzar la maternitat amb les llargues jornades laborals, la problemàtica generada per l'èxode rural —pel fet que aquestes masses de desplaçades no s'instal·laven en les millors condicions— i les situacions de perill relacionades amb el servei domèstic, ja que la tradicional situació de la minyona seduïda per l'amo o pel seu fill —el *senyoret* de la casa— formava part de la sociologia del segle.

Una altra situació de risc girarà al voltant de la prostitució, cèrcol dins del qual podien caure les dones joves dels grups anteriors. Una educació deficient —moltes d'aquestes noies eren analfabetes—, la discriminació laboral i l'edat immadura en què les nenes de les classes populars començaven a treballar en les fàbriques i el servei domèstic facilitava que fossin llastades cap a aquesta activitat. No en va, a principis del segle XX, bona part de les mesures protectores i rehabilitadores de les dones van estar relacionades amb aquesta manera de guanyar-se la vida.⁵⁴⁰

Un bon exemple, el tenim en l'Asil de Nostra Senyora de la Caritat del Bon Pastor, on religioses d'aquest orde, i amb l'ajut de les subvencions municipals, oferien protecció i reeducació a nenes i joves a partir dels cinc anys «que havien caigut en el vici o estaven a punt de caure-hi».

Les Adoratrius del carrer Casanova, les Oblates del Santíssim Redemptor a Sant Gervasi o les Dominiques de la Presentació al barri de les Corts també admetien noies de vida dissoluta en els seus asils i col·legis.⁵⁴¹ És possible que les

539. Mary NASH, «Treball, conflictivitat social i estratègies de resistència: La dona obrera a la Catalunya contemporània», a Mary NASH (dir.), *Més enllà del silenci: les dones en la història de Catalunya*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de la Presidència, Comissió Interdepartamental de Promoció de la Dona, 1988, p. 161.

540. Segons Santolaria, no podem trobar res a nivell estatal sobre protecció o reeducació de les dones fins entrat el segle XX. Totes les iniciatives durant el dinovè segle van ser privades, moltes d'elles religioses. D'altra banda, l'aparició d'organismes públics, com les Juntes de Protecció a la Infància (1908) o els Tribunals Tutelars (1918), no van suposar la creació d'institucions pròpies o l'elaboració de models de tractament o rehabilitació, sinó únicament una cobertura legal i la possibilitat d'intervenir administrativament posant en mans privades aquestes actuacions. Vegeu F. SANTOLARIA, *Marginación y educación*, Barcelona, Ariel, 1997, p. 322, col·l. «Ariel Educació».

541. Amb relació als diferents asils, associacions, escoles i altres institucions adreçats a la protecció dels infants abandonats i de les dones desemparades que es detallen en les pàgines següents, vegeu R. ALBÓ I MARTÍ, *Barcelona caritativa, benèfica y social*, Barcelona, La Hormiga de Oro, 1914, 2 v., i M. ALAY SUÁREZ, *La infancia abandonada...*

religioses no es conformessin amb rebre les noies sinó que anessin a cercar-les fins i tot a les cases d'expòsits, on de vegades s'acollien com a dides temporals.⁵⁴²

Cal remarcar que la formació que s'impartia en aquests col·legis no era l'habitual en les dones de les classes populars, sinó que era força similar a la que s'oferia en les escoles on enviaven els fills les classes benestants. Les nenes, ensinistrades en les excel·lències del fil i l'agulla, sortien d'aquests centres més que preparades per a guanyar-se la vida en els tallers de la ciutat o com a minyones del servei domèstic en cases recomanades. Amb el salari que cobraven organitzaven els seus estalvis i preparaven l'aixovar per al moment en què abandonessin la casa. Aquest moment arribaria quan, amb l'edat reglamentària, es casessin, ingressessin en alguna institució religiosa o s'integressin al món laboral com a obreres, dependents, serventes o d'altres.⁵⁴³

La pèrdua de la feina era una de les adversitats a què s'havien d'enfrontar moltes noies de les capes populars que vivien soles o lluny de casa. Diverses congregacions, sensibles a aquesta problemàtica, i amb l'objectiu d'evitar que les noies caiguessin en la corrupció, van crear residències obertes on podien estar un temps variable, d'un mes fins a un temps il·limitat, fins que trobessin una feina *honrada*. Així, les serventes solteres sense col·locació podien trucar a la porta de l'Asil de Serventes, del carrer Lledó, on podien romandre fins a trenta dies. Al carrer Consell de Cent les Religioses de Maria Immaculada havien organitzat també una escola de minyones i una borsa de treball i oferien vuit-centes places a noies òrfenes o allunyades de les seves famílies. Finalment, l'Asil de Santa Isabel —abans de 1914 anomenat Asil de la Visitació de Nostra Senyora—, a Gràcia, acollia les noies seduïdes i caigudes en desgràcia —això sí, ni per vici, ni per prostitució— i les mantenia fins a l'infantament i fins que trobaven col·locació. En aquest asil, que disposava d'unes vint places per a noies del país i també estrangeres, les joves evitaven la crítica social i salvaguardaven el secret. Les que tenien posició o fortuna havien de pagar alguns diners, mentre que les pobres podien ocupar la plaça de manera gratuïta. Quan arribava el moment del part, si no volien conservar llurs nadons, aquests eren traslladats a la Casa de Maternitat i Expòsits.

La proliferació d'institucions destinades a donar suport a les joves desemparrades o a les dones treballadores en general tindrà molt a veure amb la davallada significativa d'ingressos que, a partir de la dècada dels vuitanta del vuit-cents, va tenir lloc en la CME barcelonina, ja que moltes noies trobaven en els centres abans esmentats un autèntic coixí que els parava el cop i les mantenia a recer un temps suficient per a no haver de prendre decisions a la desesperada. Centres com

542. F. SANTOLARIA, *Marginación y educación*, p. 325.

543. F. SANTOLARIA, *Marginación y educación*, p. 327.

l'Asil de Santa Isabel no van impedir, però, que molts fills de mares solteres fossin igualment lliurats a la casa d'expòsits, però segurament molts d'altres van romandre, gràcies al parèntesi balsàmic de l'estada amb les monges, amb les seves mares.

Un nombre important de noves institucions benèfiques aparegudes al llarg del segle XIX es van anar configurant com a cases d'asil o cases bressol dels fills de les obreres, i van encetar així una línia d'acció diferent a la tradicional i molt en la línia de possibilitar la conciliació entre família i treball dels més pobres. En el seu paper de subsidiàries dels pares, aquests centres acollien durant el dia els infants de zero a sis anys, durant la jornada laboral d'aquells. Les mares, fins i tot, podien anar a alletar-los quan volguessin. A principis del segle XX, i organitzades gràcies a la iniciativa de la caritat cristiana, la Sala-Asil del Sagrat Cor de Jesús (del carrer Aldana), l'Asil-Bressol del Nen Jesús (al carrer Montcada) —que cuidava anualment més de quatre-cents infants—, l'Asil-Casa de Lactància i Bressol (del carrer Hospital), l'Asil de la Sagrada Família (del carrer Mallorca) —que obria de les cinc del matí fins a la set de la tarda i oferia unes tres-centes places— i les Sales-Asil de Gràcia facilitaven el treball femení —la majoria obrien una hora abans que les fàbriques—, i en molts casos s'oferia el menjar i els medicaments necessaris de manera totalment gratuïta.

Molt puntualment, es donaven iniciatives com la del marquès d'Alella, que va fundar una casa bressol el 1909, al barri de Sant Andreu, per als fills dels treballadors de la seva fàbrica, amb dotze places per a infants de fins a quinze mesos i amb un metge que els visitava tres cops per setmana. En cas de vacants, se'n podien beneficiar els treballadors de les fàbriques veïnes.

Metges amb una forta consciència social també van contribuir a alleujar la càrrega que per a moltes famílies suposava el naixement d'un infant, sobretot en els casos en què la mare era incapaç de nodrir la criatura amb l'aliment absolutament natural i gratuït de la pròpia llet. Els avenços en matèria de nous sistemes de lactància artificial i les iniciatives com la del doctor Vidal Solares, que va crear la primera *Gota de Llet* a Barcelona l'any 1892 —anys després, convertida en Casa Municipal de Lactància i Puericultura, i emplaçada en un flamant edifici de la Gran Via de les Corts Catalanes, on se seguí subministrant llet maternitzada i medicaments a les mares que no podien alletar llurs infants—, contribuïren a pal·liar els problemes derivats de la maternitat miserable amb mitjans menys dràstics que l'abandonament.

Pel que fa al tractament de situacions extremes de desemparament, algunes congregacions religioses regentaven, en règim d'internat, asils per a nenes òrfenes o desvalgudes, com ara l'Asil de Sant Josep de la Muntanya, regentat per les Mares del Desemparats, el Col·legi-Asil que les Carmelites Tereses de Sant Jo-

sep tenien a Gràcia o altres sales asil que les Filles de la Caritat regentaven a la Barceloneta i en altres punts de la ciutat.⁵⁴⁴

A principis del segle XX ens trobem amb tota una sèrie d'actuacions iniciades la centúria anterior i que tenien com a objectiu solucionar els problemes d'il·legitimitat que resultaven de les unions no beneïdes per l'Església. A tal fi l'Obra de la Sagrada Família, a càrrec de la Conferència de Sant Vicenç de Paül, es dedicava a convèncer les parelles perquè es casessin i legitimessin la descendència. Per la seva banda, una Associació de Pares de Família de Catalunya tenia com a missió perseguir la immoralitat allà on es trobés; els seus objectius eren la legitimació dels fills per la via del matrimoni dels pares, el rescat de dones de mala vida i el seu ingrés en centres benèfics per reeducar-les, la reconversió de prostitutes en minyones i operàries, el retorn de noies extraviades amb les seves famílies, l'empara de pàrvuls abandonats físicament i moralment, la denúncia d'actes de corrupció de menors i el tancament de cases de prostitució.⁵⁴⁵

No trobem encara, però, res de semblant a una xarxa d'ajuts a domicili que donés suport no únicament a les famílies pobres amb descendència legítima, sinó a qui més ho necessitava, possiblement les mares soles que depenien del sou minso del seu treball i a qui les llargues jornades impedièn de criar els seus infants. Els ajuts materials a les mares solteres, la flexibilització de la jornada laboral, la reglamentació de la lactància en les fàbriques i l'establiment de lleis autènticament protectores, com la igualtat sexual davant el treball, trigarien encara a arribar.

Mentrestant, i malgrat la multiplicació d'iniciatives públiques i privades, en l'àmbit assistencial i educatiu, les macroinstitucions benèfiques per a infants desemparats que havien protagonitzat la beneficència durant el segle anterior seguïen mantenint el seu paper preponderant. En el cas de la ciutat de Barcelona, les filles de la pobresa i els infants sense pares eren recollits respectivament en la Casa Municipal de Misericòrdia (fundada el 1581) i l'Hospital d'Infants Orfes (fundat el 1370) de la plaça dels Àngels.

544. No podem deixar d'esmentar la gairebé seixantena d'escoles portades per ordes religiosos que oferien places gratuïtes als més necessitats. Les Escoles Pies, per exemple, dels 1.751 nens que tenien matriculats en la ciutat l'any 1900, 736 ocupaven places gratuïtes; en les escolàpies, de 670 nenes, 190 ocupaven places de beneficència. L'Església també s'adreçava a les noies que treballaven en el servei domèstic perquè no «es perdessin» els caps de setmana i els donava educació cristiana i elemental en escoles públiques cedides per l'Ajuntament. L'associacionisme obrer també donaria llum a multiplicat d'actuacions relacionades amb l'educació laica dels fills de la classe treballadora.

545. Des de 1897 també funcionava un Patronat d'Infants i Adolescents Abandonats i Presos, per a la protecció dels infants abandonats recollits en l'Asil Municipal del Parc del carrer Sicília —l'any 1900 hi varen passar 181 nenes i 480 nens— i la rehabilitació dels «trinxeraires» i dels joves empresonats. Es procurava que, en sortir de la presó, ingressessin en asils.

A partir d'ara, però, ens centrarem en la Casa Provincial de Maternitat i Expòsits, que des de 1853 criava i educava expòsits d'ambdós sexes i fills legítims de pares pobres, i la Casa de Caritat (1802), que acollia persones necessitades i impedides, i agafava el relleu dels expòsits de la primera institució. Estudiarem de quina manera van evolucionar, fins a les dues primeres dècades del nou-cents, les polítiques assistencials i les estratègies educatives i d'inserció social que aquestes institucions van adreçar als infants abandonats que van acollir.

10.4. LA CRIANÇA I L'EDUCACIÓ D'EXPÒSITS EN LA CME. LA LLUITA PER LA SUPERVIVÈNCIA

Dels 612 infants que van ingressar l'any 1900 en la Casa Provincial de Maternitat i Expòsits de Barcelona, 319 no van arribar a sobrepassar la data del seu segon aniversari. La mortalitat infantil, a nivell global i més específicament la que es produïa en les cases d'expòsits, constituïa un veritable problema social.⁵⁴⁶

Si els percentatges d'òbits havien estat esgarrifosos a mitjan segle XIX —estem parlant del 91,4 % dels ingressats a l'Hospital de la Santa Creu, abans de la creació de la CME, del 70,3 % l'any 1855 o del 69,2 % el 1870, ja en la mateixa CME—,⁵⁴⁷ aquesta situació es va anar corregint a partir de la dècada dels vuitanta, moment en què es comença a progressar en els àmbits de la detecció i prevenció de malalties, en els camps de la higiene i de la lactància artificial, i en què apareixen les primeres vacunes. En aquest període també comença el trasllat de la CME del carrer Ramelleres als nous edificis de les Corts de Sarrià, canvi amb el qual aquesta institució es col·locava a l'avantguarda de la puericultura i de la pediatria europees. Tot i que més amunt hem vist que un nombre elevat de criatures de les que van entrar en la nova CME l'any 1900 van morir, el percentatge de decessos s'havia reduït al 52,1 %.⁵⁴⁸

546. A més de les malalties generals —infeccioses, digestives o respiratòries—, els expòsits morien per causa de prematuritat o d'afeccions relacionades amb les mancances pròpies de les circumstàncies en què arribaven a la CME —caquèxia, atrèpsia, anèmia, debilitat congènita, sífilis, etc.—, relacionades a la vegada amb el seu origen social. Fins a l'últim quart del segle XIX és possible, àdhuc, que un nombre indeterminat d'òbits estiguessin relacionats amb una certa negligència provocada per la mateixa impotència davant l'allau de morts. M. ALAY SUÁREZ, *La infància abandonada...*, p. 195-208. Vegeu també M. ALAY SUÁREZ, «La lucha contra la mortalidad en la Casa Provincial de Maternidad y Expósitos de Barcelona durante la segunda mitad del ochocientos», *Medicina e Historia*, núm. 1 (2001).

547. M. ALAY SUÁREZ, *La infància abandonada...*, p. 198.

548. M. ALAY SUÁREZ, *La infància abandonada...*, p. 198.

A partir d'aquesta data, no obstant això, la mortalitat infantil no va seguir de manera constant la seva tendència descendent. El daltabaix que va suposar per a les classes populars el procés inflacionari desencadenat arran de la neutralitat espanyola durant la Primera Guerra Mundial quedaria reflectit de manera punyent en la corba de mortalitat de la CME l'any 1917, ja que, pel que sabem, dels 825 infants que ingressaren aquell any —la xifra més alta des de la creació de la Casa—, 503 no van arribar a complir l'any de vida.⁵⁴⁹

En aquest context de mortalitat exorbitant hem de tenir present que només un cert percentatge dels expòsits podia començar a assolir algun objectiu relacionat amb la seva posterior inserció social. D'altra banda, el rebombori constant d'infants entrant i sortint —a mans de les dides, per motiu d'afillament, perquè retornaven de les situacions anteriors, per malalties i perquè el degoteig de nens i de nenes als quals la mort els guanyava la partida podia arribar a ser diari— per força havia de matisar l'atmosfera de la CME i condicionar-ne l'ambient educatiu.

Els nens que no havien estat afillats havien de ser retornats per les seves dides als set anys, i les nenes, als cinc. Els nou anys constituïen l'edat reglamentària a la qual els infants havien de passar a la CC, tot i que aquesta norma només s'aplicava estrictament en el cas dels nens. Amb les nenes, des de 1872, s'havia intentat dur a terme la política proteccionista de retenir-les en la CME més enllà de l'edat reglamentària de trasllat —que aleshores eren els set anys—, per tal d'evitar que es barreassin amb altres noies més mundanes i s'espantessin. S'argumentava que en la CME podien aprendre les feines relacionades amb la llar i trobar bones col·locacions com a minyones del servei domèstic en les millors cases. També és cert que aquestes nenes cosien i treballaven gratuïtament per a la institució. En aquest sentit, els nens eren menys lucratiu, fins i tot podien arribar a suposar un llast econòmic per a la Casa.

Des de la dècada dels noranta els infants es derivaven a la CC puntualment als nou o, a tot estirar, als deu anys. Amb les nenes les edats de derivació fluctuaven i sospitem que les finalment traslladades eren les més «contaminades», és a dir, les que retornaven a la CME després d'uns quants anys d'estada amb dides o d'afillaments frustrats, i per tant, les menys dòcils a la disciplina de la institució de les quals aquesta podia treure menys profit.

Detinguem-nos ara en l'educació que rebien els supervivents en la CME. L'organització d'aquest servei tenia l'avantatge de l'espai de les noves instal·lacions a les Corts de Sarrià, la qual cosa va possibilitar el funcionament de diver-

549. DIPUTACIÓ DE BARCELONA, *Les cases provincials de caritat i de maternitat i expòsits de Barcelona: Anys 1802-1917*, Barcelona, Impremta de la Casa de Caritat, 1918, p. 226.

ses escoles on nens i nenes seguiren els estudis primaris oficials fins als nou anys.

Malgrat la tensió constant per a controlar la mortalitat infantil dins la institució, la CME no va restar aliena als moviments que en aquells moments advocaven a favor d'una renovació pedagògica. La gran preocupació que va desfermar vers les qüestions educatives la varen convertir en una institució capdavantera en l'àmbit pedagògic. En aquest sentit, l'any 1913 van començar a funcionar dos parvularis separats per a nens i nenes, pioners pel que fa a la implantació del sistema Montessori a tot l'Estat.

Joan Palau i Vera va ser l'encarregat d'implantar aquest mètode a l'asil després d'un viatge per Europa, on va visitar les *Case dei Bambini* italianes. Ell mateix va redactar per a la CME una memòria en la qual relatava les vicissituds que van acompanyar l'aplicació d'aquesta nova pedagogia i on, d'una manera molt emotiva i eloqüent, donava compte del que, segons el seu criteri, eren uns magnífics resultats:

Un dels espectacles humans més esperançadors que he pogut disfrutar en la meua vida és l'haver vist com d'aquells caos d'impulsos sense fre ni coordinació, va anar sorgint per si mateix l'ordre, l'harmonia, la disciplina.⁵⁵⁰

També es refereix als resultats concrets d'aquesta pedagogia, basada en la llibertat i l'educació dels sentits: una major coordinació de moviments,

[...] una transformació notable de caràcters agres i malhumorats, en caràcters alegres i suaus, un gran progrés en el refinament de les percepcions i en el despertar de la intel·ligència i una major expressió i el despertar de la iniciativa.⁵⁵¹

A partir dels sis anys l'educació dels nens i nenes seguia camins diferents. Per als primers funcionava una escola graduada on s'instruïen fins als nou anys. Cada un dels tres graus s'impartia en una sala diferent i de l'ensenyament s'encarregaven les Filles de Sant Vicenç de Paül. Les matèries que componien el currículum eren les oficials: doctrina i història sagrada, lectura, escriptura i gramàtica, aritmètica, geometria i dibuix i geografia i història.

Les nenes, en canvi, es preparaven en una única escola no graduada —això

550. DIPUTACIÓ DE BARCELONA, *Les cases provincials de caritat i de maternitat i expòsits de Barcelona: Anys 1802-1917*, p. 303.

551. DIPUTACIÓ DE BARCELONA, *Les cases provincials de caritat i de maternitat i expòsits de Barcelona: Anys 1802-1917*, p. 303.

vol dir en una única sala—, on una monja amb títol oficial s'encarregava d'impartir els ensenyaments elementals. A més d'aquesta instrucció primària s'ensinistraven en les «ocupacions domèstiques» i en la costura. L'Escola de Tall que funcionava en la CME era alhora el taller on les nenes treballaven confeccionant roba per a la institució.⁵⁵²

En un extrem diametralment oposat al que podríem considerar com a determinisme angoixant i manca d'igualtat d'oportunitats de les asilades respecte dels seus companys, trobem una mostra exquisida de sensibilitat pedagògica en la iniciativa que va tenir la CME de posar sota la direcció d'Aureli Campmany un nou ensenyament de jocs i ballets populars, molt en la línia de «l'ensenyar tot delectant-se» i del qual gaudirien les nenes i els nens de totes les edats.⁵⁵³

10.4.1. EL RELLEU EDUCATIU: ELS APRENENTS I LES MINYONES DE LA CASA DE CARITAT

En la Casa de Caritat els expòsits que havien sobreviscut i que no havien estat afillats o recuperats pels pares es barrejaven amb els altres nens i nenes pobres en dormitoris, patis, aules i tallers, on completaven la seva educació. Aquesta seguia dos models diferenciats per a nois i noies, que els conduïa, tal com es feia des del segle anterior, cap a l'aprenentatge d'oficis i el servei domèstic, respectivament.

Fins i tot la mort, que en la CC podia sorprendre en plena adolescència aquests expòsits, actuava de manera diferencial. De les tretze noies que hi van arribar l'any 1903, procedents de la CME, set van morir en el nou asil, cinc de les quals abans de complir setze anys.⁵⁵⁴ La mort no es va rabejar tant amb els nois, ja que de trenta-set nens que varen ser traslladats aquell mateix any, únicament van traspasar tres, tot i que cap d'aquests no va superar els tretze anys de vida. Aquesta especial incidència que tenia la mort en el sexe femení es fa més acusada a mesura que retrocedim en el temps,⁵⁵⁵ la qual cosa evidencia una marcada fragilitat de les noies enfront dels nois.

552. DIPUTACIÓ DE BARCELONA, *Les cases provincials de caritat i de maternitat i expòsits de Barcelona: Anys 1802-1917*, p. 314.

553. DIPUTACIÓ DE BARCELONA, *Les cases provincials de caritat i de maternitat i expòsits de Barcelona: Anys 1802-1917*, p. 315.

554. Les altres dues expòsites van morir ja d'adultes en la mateixa CC després d'una vida sencera d'asilament. M. ALAY SUÁREZ, *La infància abandonada...*, p. 225-226, 484-485 i 494-495.

555. De les setze expòsites traslladades de la CME a la CC l'any 1870, per exemple, en van morir onze (68,8 %). Aquest percentatge contrasta amb el dels nois: dels vint-i-quatre nens traslladats el mateix any, en van perir dos (11,5 %).

Hom pot suposar que aquests últims resistien millor el tancament i la disciplina, potser perquè tenien més facilitat per a col·locar-se fora de la Casa en aprenentatges o perquè, en el pitjor dels casos, sempre tenien el recurs de fugir o desaparèixer. La severa reclusió a la qual es veien sotmeses les noies les devia fer més vulnerables a les malalties. En el cas dels seus companys masculins, encara que fugissin una, dues, i fins i tot tres vegades de la CC, de la seva bona conducta no depenien coses tan importants com un dot per a poder-se casar, i sempre podien accedir a l'aprenentatge, entre desaparició i desaparició, d'un ofici nou. Les noies, més subjectes psicològicament a la CC, no podien abandonar-la sinó per la «porta gran»; si una noia fugia, era molt difícil que se la tornés a admetre.

En l'àmbit estrictament educatiu, les cadenes també lligaven més fortament les nenes. De ben petites, les asilades de la CME i de la CC s'especialitzaven a cosir, apedaçar, sargir i a fer tota mena de brodats; la resta de les coses que calia que sabessin fer per a treballar de minyones també les aprenien en aquests asils.⁵⁵⁶ La gran majoria de les nenes que passaven a la Casa de Caritat —potser les que no eren tan útils a la CME— es col·locaven com a minyones en cases benestants, o de vidus i vídues que vivien sols, i normalment sortien a prova diverses vegades com a serventes fins que trobaven una col·locació estable o assolien la majoria d'edat. Aleshores la institució els concedia la llicència absoluta.

No deixa de sorprendre el fet que, malgrat que a Barcelona la revolució industrial va començar abans que a la resta d'Espanya, i que la possibilitat de treballar a les fàbriques tendia precisament a allunyar la dona del servei domèstic, l'educació que rebien les noies dintre de la Casa de Caritat les adreçés de manera específica vers les feines de la llar. En el context de la industrialització catalana, la CC esdevenia una autèntica agència de col·locació d'aprenents i minyones.

La major part dels nois que passaven a la Casa de Caritat realitzaven el seu aprenentatge d'oficis en el mateix centre o, amb més freqüència, en tallers artesans de la ciutat o dels pobles de la província.

Dins del mateix recinte de l'establiment hi havia tallers artesanals on els nois podien, a partir dels catorze anys, aprendre oficis diversos. Els tallers d'espardenyeria, sabateria, sastreria i teixits servien per a subministrar als asilats de la CC tota mena d'articles. En el de teixit, per exemple, es confeccionava la roba

556. En les memòries de la CME i de la CC trobem referències més o menys explícites a les escoles de cambres o de servei domèstic que funcionaven en aquests establiments. En la CC les minyones constituïen una secció diferenciada amb reglament propi.

per a bruses, jaquetes, pantalons, armilles, camises, tovalles, tovalloles, tovallons, llençols o qualsevol mena de tela que reclamés el vestuari dels albergats; a més, atenia les comandes d'alguns industrials. En la fleca i el taller de pastes per a sopa s'elaborava respectivament tot el pa i tota la pasta que es consumia en l'asil. Hi funcionaven, a més, tallers de construcció d'obres, de serralleria i de lamperia, tots ells útils per a les obres i reparacions que calia dur a terme en la Casa. El taller d'impremta, en funcionament des de 1872, va ser un dels que va arribar a tenir més anomenada. En aquest taller s'imprimia i s'enquadrava allò que necessitava l'establiment, però també encàrrecs que rebia de fora, com els impresos de la Mancomunitat, de l'IEC, el *Butlletí de l'Ateneu Barcelonès*, la *Gaceta Municipal de Barcelona* i el *Boletín Oficial de la Provincia*, entre molts d'altres. Cal esmentar també els tallers d'albarderia, torneria, pintura i cereria, la impremta per a cebs (des de 1912), els tallers d'instal·lació i conservació dels llums i de força motriu per a l'electricitat (des de 1914), i des de 1915, els d'ebenisteria, fotogravat i pintura de carruatges.

Al marge de tots aquests tallers, si un asilat volia aprendre qualsevol altre ofici se li procurava col·locació en algun taller de la ciutat de Barcelona o poble de la província, prèvia comprovació de la «moralitat» i «honradesa» dels amos. Llevat d'unes poques notícies de nois dels quals consta que van acabar aquests aprenentatges, es perd la pista de la majoria un cop obtenien la llicència absoluta, ja fos per majoria d'edat o perquè eren prou aptes per a guanyar-se la subsistència. Un cop inserits en el món laboral, però, suposem que la vida d'aquests supervivents no devia ser gaire més difícil que per a la resta dels seus conciutadans.

En aquest mateix sentit, i pel que fa a les noies, la qüestió de si aquestes sortien de la CC preparades o no per a guanyar-se la vida hem de valorar-la en el context de l'època i en el marc de les oportunitats de què gaudien la resta de les catalanes. Era una situació generalitzable que les dones de classe mitjana-baixa o baixa, les quals no tenien accés als estudis —com les expòsites de la CC—, haguessin d'oferir-se per a feines escassament qualificades. A més a més, l'educació de les nenes s'havia encarrilat sempre envers el servei als altres, per fer-se càrrec de la família i de la casa, i això era el que estava ben considerat socialment.

En tot cas, el plantejament assistencial de la CC es fonamentava en una política de redempció a través del treball. Aquesta estratègia, que implicava una compartimentació gairebé abusiva del temps, rutina i escassetesa de lleure, aconseguia dels assistits que sufraguessin la seva manutenció, alhora que se'ls retirava del carrer, i, per tant, es reduïa la seva perillositat social; això és, l'assistit aprenia un ofici i l'assistent també en sortia beneficiat. Els aprenents de la CC

treballaven deu hores diàries, només disposaven d'una hora d'esbarjo, les dels àpats i una hora de rosari. A més, s'havien de prestar a fer altres feines, com ara acompanyar els enterraments, fer labors i brodats per encàrrec —en el cas de les nenes— o tocar en la banda de música.⁵⁵⁷

El treball es convertia, així, en teràpia. Si la pobresa —tal com intentava presentar-la la ideologia burgesa— era el resultat de la vagància i la manca de valors, eren justament aquests principis absents els que calia introduir en les institucions caritatives. Per això, tot el que excedia una determinada quantitat de diners de butxaca, i que guanyaven els nois i noies treballant en els tallers de fora de la casa o en el servei domèstic, era ingressat en llibretes d'estalvis que es lliuraven als asilats quan abandonaven la institució. Calia demostrar els beneficis i la felicitat que comportaven valors com ara l'estalvi, la previsió, la moderació en la conducta i l'aplicació en el treball.

10.4.2. EL REPERTORI PEDAGÒGIC DE LA CASA DE CARITAT

A Can Tarrida —una finca obtinguda mitjançant un llegat i situada a Horta— funcionava una escola elemental de nois, amb dues classes de quaranta alumnes a càrrec de dos mestres. A més de les matèries oficials, s'hi impartia llengua catalana.⁵⁵⁸ D'altra banda, la situació privilegiada del nou espai possibilitava que els jocs i exercicis a l'aire lliure també tinguessin un especial protagonisme.⁵⁵⁹

En el recinte del carrer Montalegre funcionaven diverses escoles. Les Germanes de la Caritat s'encarregaven d'una escola preparatòria de nois graduada en tres nivells i que disposava de tres aules-classe, que albergaven cada una un màxim de seixanta alumnes. Els nois s'hi estaven fins als nou o deu anys, o fins que estiguessin en condicions d'assistir a l'Escola Nacional que també hi havia dins la institució. A aquesta escola, amb quatre graus i cinc mestres, hi assistien uns dos-cents quaranta nens, seixanta per grau, de nou a catorze anys. Les clas-

557. L'any 1900, dels vuitanta-nou membres que componien la banda, vint eren expòsits. En el cas dels nens amb pares, aquests es comprometien a no treure els fills de la CC fins als divuit anys, amb risc de no poder beneficiar-se dels estalvis procedents de l'activitat musical dels nois, que quedarien aleshores a favor de l'asil.

558. A partir de 1914, coincidint amb la política educativa de la Mancomunitat i amb la creació de les Escoles Catalanes de la Casa de Caritat, que rebien els nois de l'escola elemental d'Horta. Aquestes escoles obeïen a una mena d'acció preparatòria o assaig previ, en l'expectativa d'un traspass futur de les competències en educació, que mai no es va arribar a produir.

559. DIPUTACIÓ DE BARCELONA, *Les cases provincials...*, p. 246.

ses podien ser diürnes —per a infants— i nocturnes, per a adults, en la seva majoria antics alumnes de la diürna. De fet, la CC va ser la primera escola nacional de Barcelona d'una escola graduada d'adults.

Els programes estaven constituïts en un ordre cíclic, de manera que a cada grau es donaven les mateixes matèries, però amb material adaptat. L'horari de classes es repartia entre el matí i la tarda, en dos blocs de tres hores cada un i fora del qual els nens no feien res relacionat amb l'escola. Aquesta rutina es trencava durant l'agost, mes de vacances per als professors però durant el qual els soferts asilats seguien les anomenades «classes de vacances [*sic*]».⁵⁶⁰

Poca cosa ens ha arribat sobre el dia a dia d'aquestes escoles, però ens costa poc imaginar-nos la dificultat que havia de suposar atendre aules amb seixanta alumnes, molts dels quals devien estar molt poc motivats per a l'estudi. Sabem, per exemple, que el director d'aquestes escoles, en Josep Udina Cortiles, en més d'una ocasió havia expressat la necessitat de muntar dues classes per a endarrerits, amb l'objectiu de reduir la ràtio —de seixanta a quaranta alumnes— i poder obtenir, així, millors resultats.⁵⁶¹ Udina Cortiles,⁵⁶² d'altra banda, i pel que sabem del seu tarannà recelós de la política educativa mancomunada, no devia veure amb massa bons ulls la iniciativa duta a terme en la mateixa CC i que expliquem a continuació.

A partir d'octubre de 1914, es van posar en marxa les anomenades Escoles Catalanes de la Casa de Caritat, que gaudien d'un règim especial. La destinada als nois estava graduada en tres nivells, que es distribuïen en tres aules amb capacitat cadascuna per a quaranta alumnes. Acollià els infants de les escoles d'Horta, els infants traslladats de la CME i els de l'Escola Preparatòria de Nens, és a dir, a partir de nou anys per terme mitjà. Els tres mestres que se n'encarregaren van ser proposats pel Consell de Pedagogia⁵⁶³ a la Junta de govern de la Casa.

La cura que es va tenir en l'elecció dels materials i la decoració de les aules no ens pot passar per alt: el color blau de les pissarres, en les quals «escrivint-hi

560. DIPUTACIÓ DE BARCELONA, *Les cases provincials...*, p. 269.

561. DIPUTACIÓ DE BARCELONA, *Les cases provincials...*, p. 269.

562. José Udina Cortiles representaria, de fet, el sector més espanyolista i reaccionari de l'educació. Des de les pàgines d'*El Clamor del Magisterio* hauria intentat alimentar el recel dels mestres públics envers la política de la Mancomunitat. Vegeu Albert BALCELLS *et al.*, *La Mancomunitat de Catalunya i l'autonomia*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans i Proa, 1996, p. 459.

563. Fundat per la Diputació barcelonina el 1913, fou l'òrgan rector de la política pedagògica i educativa de la Mancomunitat. El seu objectiu era vetllar per l'aplicació dels progressos pedagògics en els centres sostinguts per la institució, com també realitzar funcions d'assessorament, inspecció i promoció d'iniciatives.

amb guix de color groc quedava l'escriptura de tal claredat i bellesa, que dubtem aconseguixin altres pissarres»,⁵⁶⁴ les taules, individuals i de construcció pròpia del país,

[...] perquè els nostres nois ara mancats de família, més endavant quan en formessin, recordessin l'escola que havia procurat durant la seva infantesa donar-los-hi aquell aire íntim de familiaritat de la qual estaven mancat.⁵⁶⁵

Com a qüestions de fons, el desig de voler despertar la curiositat dels infants, l'esforç per procurar un aire d'intimitat a l'escola, de familiaritat i companyonia, la potenciació dels jocs o la voluntat de prescindir de tarimes i plataformes que allunyessin els mestres dels infants.

L'objectiu era convertir la intimitat en alegria, i per a tal fi es va recórrer a les cançons, a la celebració de festes: la de Sant Jordi, la de la Mare de Déu de Montserrat, la de la Candelera, el Nadal, la Setmana Santa, l'onze de setembre, la festa de la ginesta i de l'ametller florit.⁵⁶⁶

Pel que fa als mètodes de l'ensenyament i fugint de l'aprenentatge memorístic i de l'avorriments, calia ensenyar-los el llenguatge pel contacte íntim amb els «mestres del ben parlar», amb els bons poetes i prosistes. Per això les visites a la CC de Joan Llongueras, Josep Maria Folch i Torres, Pompeu Fabra o Alexandre Galí.⁵⁶⁷ D'altra banda, les lectures presents a l'escola eren Maragall, Riera i Carner, però també Cervantes i Ruiz de León, Andersen, Perrault i Grimm, la *Iliada* i l'*Odissea*, els contes japonesos i els de les *Mil i una nits*, que feien voler la imaginació.⁵⁶⁸

Els concursos —que servien per a comprovar el que sabien els nens sense que ells s'adonessin que se sotmetien a una prova—, els llibres de lectura impresos a la mateixa CC perquè els nens els decoressin i altres manualitats tenien com a objectiu motivar els infants, ja que «estaven contents de veure coses boniques sortides de les seves mans».⁵⁶⁹

564. DIPUTACIÓ DE BARCELONA, *Les cases provincials...*, p. 147. Es tracta de la transcripció d'una conferència impartida pels mestres de les Escoles Catalanes de la CC amb motiu de la IV Exposició de Treballs Escolars, organitzada per la Diputació de Barcelona l'estiu de 1914.

565. DIPUTACIÓ DE BARCELONA, *Les cases provincials...* Aquest mobiliari escolar contrasta amb l'escollit per a les escoles nacionals: pissarres d'uralita pintades de verd i pupitres de tipus americà per a dos nois cada un.

566. DIPUTACIÓ DE BARCELONA, *Les cases provincials...*, p. 252-253.

567. DIPUTACIÓ DE BARCELONA, *Les cases provincials...*, p. 254-255.

568. DIPUTACIÓ DE BARCELONA, *Les cases provincials...*

569. DIPUTACIÓ DE BARCELONA, *Les cases provincials...*, p. 262.

Per a les nenes funcionava una escola en tres graus, a càrrec de les Germanes de Sant Vicenç de Paül. S'hi estaven fins als catorze anys. Tenien assignatures semblants a les dels nois, però incloent-hi elements d'economia domèstica. També rebien classes de llengua catalana i les anomenades «de adorno»: dibuix, pintura, música i cant. Les més aplicades eren preparades per a ingressar a l'Escola Normal de Mestres o per a cursar tenidoria de llibres, per a la qual cosa estudiaven mecanografia, francès i anglès.

La majoria, però, rebia classes de labors en els tallers i obradors, on aprenien costura, tall i confecció, brodats en blanc, sedes i or, tapisseria, malla, puntes de coixí a l'anglesa i altres. També se les preparava perquè poguessin passar a l'Acadèmia de Tall.

I com a complement hi havia l'anomenada escola de la llar, on els ensenyaven a portar una casa, a fer la bugada, a planxar la roba, cuina, rebosteria, higiene de l'alimentació, cura dels malalts, art de netejar la casa i qüestions relacionades amb la decoració d'aquesta, una autèntica «escola professional de la dona».⁵⁷⁰

El repertori pedagògic de la Casa el completava una escola graduada de dibuix i color per a nois, que pretenia constituir-se a manera d'ensenyament elemental artístic perquè hi acudissin els aprenents dels diferents oficis. Les noies també van començar a gaudir a partir de 1914 de la seva escola de «dibuix i color».

A l'Acadèmia de Música es duia a terme un dels ensenyaments estel·lars de la CC. Abans d'ingressar-hi, els infants rebien classes de solfeig. A l'Acadèmia es formaven els nois que integraven la banda —amb instruments de fusta, metall i percussió—, tot i que també es donava classe d'instruments d'arc. Les noies, marginades de la banda, podien formar part de la secció de cantores, que s'encarregava, conjuntament amb una escolania de nens, de la part musical en les misses, a més de participar en els concerts i festes de la Casa.⁵⁷¹ Els dos assajos setmanals de les noies no els robava tant temps com el que destinaven a practicar els nois de la banda, a raó de tres hores diàries.

Amb l'objectiu de contribuir al benestar dels infants, i en la línia del que hom pot considerar una educació integral, també es va introduir l'educació física i la gimnàstica rítmica, en sintonia amb el que s'estava fent als països nòrdics, França, Suïssa o els EUA.

570. DIPUTACIÓ DE BARCELONA, *Les cases provincials...*, p. 262-263.

571. De les nenes importava que es guarissin dels perills externs; dels nois, que aprenguessin un ofici útil per a guanyar-se la vida i sostenir una família. Protegir les nenes, tanmateix, podia significar discriminar-les, apartar-les d'activitats o d'aprenentatges desitjables com, per exemple, les classes de música. Recordem la preferència que es donava als nens perquè assistissin a aquestes classes: per a ells podia acabar sent una digna manera de guanyar-se la subsistència; per a les nenes mai no havia de ser més que una qüestió purament recreativa.

Especial menció mereixen les dues escoles graduades per a cecs i sordmuts que van començar a funcionar a l'asil a partir de l'any 1908. Amb seixanta places cadascuna, i a càrrec de les Filles de la Caritat, estaven obertes a la població no asilada de qualsevol classe social. Amb anterioritat a aquesta data, la mainada asilada amb aquestes deficiències acudia a les escoles municipals. A partir de 1914, a més a més de les matèries del currículum, aquests nens aprenien el català a l'escola.

10.4.3. ESTUDIAR O TREBALLAR. LA REALITAT ESBIAXADA DE LA CASA DE CARITAT⁵⁷²

La secció d'estudiants aplegava els nois que seguien estudis secundaris o superiors fora de la CC, de manera que només s'estaven en la institució per a menjar, dormir, estudiar i complir amb certs deures laborals, com ara treballar en la barberia, on entraven com a aprenents. Aquells que estudiessin quelcom relacionat amb algun servei que es pogués prestar a la Casa tenien dret preferent, de manera que podien arribar a ser caps de la llibreria, practicants de les infermeries o de la farmàcia o mestres.

Aquesta secció era considerada com a distingida, els seus membres vestien d'una manera diferent a la resta dels asilats i tenien certs privilegis pel que fa als horaris i a l'alimentació. Tot i que els seus membres teòricament podien escollir els estudis que més els agradessin, la lliure elecció quedava condicionada a la disponibilitat de mitjans econòmics i a criteri del mestre o de la junta de govern. En qualsevol moment es podia obligar un asilat a abandonar els estudis per causa de baix rendiment, amb la qual cosa acabaven sent ben pocs els nois que completaven les carreres. Caldria esbrinar si la causa era la manca real de talent o el desig d'assegurar-se que els alumnes als quals es pagava els estudis s'acabessin convertint en insígnies de la institució.

Dels dinou estudiants que van integrar aquesta secció l'any 1900, probablement cinc eren expòsits, tot i que només en tenim la certesa en un dels casos.⁵⁷³ Sabem, a més, que els dos cursos següents va minvar el nombre d'estudiants a onze i a nou, respectivament. El fet que les despeses que assumia la CC en concepte d'educació fossin avançaments que els nois havien de reintegrar més tard —així es va disposar a partir de 1896— segurament devia provocar que alguns, poc segurs de les seves vocacions, replantegessin el seu futur per camins menys ambiciosos.

Cal contextualitzar aquesta migradesa de vocació per a l'estudi o de manca

572. M. ALAY SUÁREZ, *La infancia abandonada...*, p. 324-325.

573. M. ALAY SUÁREZ, *La infancia abandonada...*, p. 324.

d'oportunitats —segons com es miri— en una societat piramidal amb una àmplia base escolar —la major part de la població estudiava fins als nou anys— i on una moderada porció de les capes mitjanes feien estudis secundaris per a cursar posteriorment els estudis d'aplicació, que era si fa no fa com una formació professional. En aquest sentit els estudis que se sufragava als asilats de la Casa de Caritat tenien un caràcter marcadament professionalitzador. Des de 1907 fins a 1917, per exemple, van ingressar en la secció d'estudiants dotze nois, i tot i que la Universitat i el Seminari figuraven entre els destins, bona part dels nois es van decantar per l'Escola Normal, l'Escola de Comerç i l'Escola Superior d'Agricultura.

La majoria dels nens, però, en arribar als catorze anys, es dedicaria a l'aprenentatge d'oficis, bagatge suficient a manera de garantia que havia de possibilitar la inserció social dels asilats i la seva dissolució definitiva entre els seus congèneres de les capes populars. Aquesta estratègia, tanmateix, no sempre tenia resultats. Sabem, per les dades que tenim sobre els itineraris dels expòsits desembarcats a la CC el 1903, que dels trenta-quatre nens que van sobrepassar la preadolescència, onze van acabar fugint —tots entre els dotze i els disset anys—, dos més van acabar en altres asils, i la resta, millor o pitjor, van anar provant entre una varietat de dinou oficis i ocupacions diferents —pagès, dependent de comerç, forner, cambrer, ferrer, tintorer, sabater, confiter, etc.—, fins que van aconseguir la llicència absoluta i es van emancipar de la institució. Malgrat que bona part dels emancipats en van «llicenciar» amb divuit o dinou anys, la presentació d'*oficis a la carta* es va perllongar en molts casos més enllà dels vint anys.

L'oferta era més restringida en el cas de les noies. Tret que alguna tingués alguna capacitat extraordinària per a l'estudi, totes, expòsites o no, eren dirigides indefectiblement cap al servei domèstic. De les tretze noies que van passar de la CME a la CC l'any 1903, set van morir —com ja havíem explicat—, quatre van ser recuperades pels pares o afillades; les dues restants, les trobem amb setze anys treballant com a minyones. Una va seguir el patró i es va independitzar de la Casa, l'altra va acabar fugint de casa dels senyors. En la Casa de Caritat no consta que aquesta última retornés a la institució. El seu final ens el podem inventar o imaginar, però exemplifica prou bé la manca d'oportunitats reals —les mateixes que imperaven en la societat— i la consciència angoixant que d'aquesta situació podien tenir aquelles noies.

10.5. A TALL DE CONCLUSIÓ

Les set primeres dècades del XIX trobem una beneficència més centrada en com organitzar l'aparell caritatiu que a entendre i corregir les causes de la mar-

ginació social. Un dels exemples més punyents era el de les mares soles i pobres que abandonaven llurs nadons en la casa d'expòsits com a única alternativa possible per a garantir-los la vida. Paradoxalment, la major part d'aquests infants acabaven morint.

Durant el Sexenni Democràtic, una burgesia amb iniciatives i decidida a eliminar els antics models de beneficència, adquirirà un creixent protagonisme i impulsarà millores pel que fa al règim alimentari, la suavització de la disciplina, la higiene, l'ensenyament i la preocupació per la inserció socials dels joves. És l'època en què Valentí Almirall pren el govern de la Casa de Caritat i en presideix la junta (1871-1875). Almirall imprimí un tarannà marcadament progressista en la política assistencial i educativa d'aquesta institució.

Amb la crisi de l'Estat liberal també es va evidenciar la inviabilitat del model assistencial. A partir de la dècada dels vuitanta, tanmateix, es van començar a notar els efectes dels canvis i millores introduïts a partir del període anterior, la qual cosa es va traduir en una clara davallada de la mortalitat infantil i en la millora de les possibilitats d'inserció dels expòsits en la societat. Aquests canvis van estar relacionats amb els progressos de la medicina i de la higiene, i amb una nova mentalitat de respecte i sensibilitat envers l'infant.

El 1913 es van fusionar les juntes de la CME i la CC, essent Prat de la Riba president de la Diputació, polític que esdevingué també el primer president de les juntes de les cases provincials de Caritat i de Maternitat i Expòsits.⁵⁷⁴ La unificació dels dos asils ha d'interpretar-se com la voluntat d'integrar la protecció de la maternitat i dels infants en un projecte global i modernitzador, capaç de treure el màxim profit dels esforços que s'estaven fent en l'àmbit sanitari i educatiu.

Nous conceptes, com els de previsió o igualtat d'oportunitats, van adquirir cada cop més força en el quefer assistencial, en un intent de convertir la persona necessitada en protagonista de la seva reinserció, mitjançant el treball, l'esforç i l'estalvi.

Malgrat el lapse que va suposar la Primera Guerra Mundial —pensem en l'augment dels ingressos d'expòsits en la CME i en la terrible mortalitat de l'any 1917— i que sens dubte va difuminar els efectes positius de tot l'esforç realitzat per garantir la supervivència dels infants, la voluntat dels qui dirigien les institucions va ser en tot moment la de convertir-les en centres modèlics on s'assagessin els nous corrents pedagògics i les noves estratègies d'evitació de la mar-

574. La Mancomunitat de Catalunya no s'ocuparia de la gestió d'aquests establiments fins l'any 1920, en el moment que aquesta institució absorbeix en realitat les atribucions de les diputacions catalanes.

ginació, en una línia de creixent sensibilitat envers la infància i la joventut abandonades.

10.6. BIBLIOGRAFIA

- AGUILAR, R.; CARBONELL, M.; GIMENO, C.; MONTIEL, J. *La Casa de Maternitat i Expòsits*. Barcelona: Les Corts, 2004.
- ALAY SUÁREZ, M. *La infància abandonada a la Barcelona ciutat de la segona meitat del s. XIX (L'educació d'expòsits a la Casa Provincial de Maternitat i Expòsits de Barcelona: 1853-1903)*. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1999. [Tesis doctorals microfitxades; 3906]
- «La lucha contra la mortalidad en la Casa Provincial de Maternidad y Expòsitos de Barcelona durante la segunda mitad del ochocientos». *Medicina e Historia*, núm. 1 (2001).
- *Aprenents i minyones: La infància abandonada a la Barcelona del vuit-cents*. Barcelona: Centre d'Estudis Ignasi Iglésias, 2003. (Llibres de Finestrelles; 1)
- ALBÓ I MARTÍ, Ramon. *Barcelona caritativa, benèfica y social*. Barcelona: La Hormiga de Oro, 1914. 2 v.
- Anuario estadístico de la ciudad de Barcelona (1902)*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona. Negociat d'Estadística, 1903.
- Anuario estadístico de la ciudad de Barcelona (1917)*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 1918.
- BALCELLS, A.; PUJOL, E.; SABATER, J. *La Mancomunitat de Catalunya i l'autonomia*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans: Proa, 1996.
- BORRÀS LLOP, J. M. [dir.]. *Historia de la infancia en la España contemporánea (1834-1936)*. Madrid: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales: Fundación Germán Sánchez Ruipérez, 1996.
- DIPUTACIÓ DE BARCELONA. *Les cases provincials de caritat i de maternitat i expòsits de Barcelona: Any 1802-1917*. Barcelona: Impremta de la Casa de Caritat, 1918.
- GUITART Y LOSTALO, G. *La Casa Provincial de Maternidad y Expòsitos de Barcelona (Corts de Sarrià): Memoria descriptiva y juicio crítico*. Barcelona: Asoc. Arq. de Catalunya, 1904.
- NASH, Mary [dir.]. *Més enllà del silenci: les dones en la història de Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de la Presidència. Comissió Interdepartamental de Promoció de la Dona, 1988.
- SANTOLARIA, F. *Marginación y educación*. Barcelona: Ariel, 1997. (Ariel Educación)
- VICEDO RIUS, E. [coord.]. *Control social i quotidianitat: Terceres Jornades sobre Sistemes Agraris, Organització Social i Poder Local als Països Catalans*. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 2002.